

Bir Edebiyat Kuramı Olarak Kültürel Eleştiri ve Edebiyatın Sosyolojisi Üzerine

Akif Öztürk
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
akifozturk83@gmail.com

Arda Arıkan
Akdeniz Üniversitesi
ardaari@gmail.com

Abstract

Kültür kelimesi, çoğunlukla üst kültür ürünlerini akla getirmektedir. Kültürel eleştiri yaklaşımını benimseyen araştırmacılar ise öncelikli olarak bu ayrıma karşı bir mücadeleye girişirler. Buna göre kültürel eleştiri, toplumun genelinde kendine yer bulmuş herhangi bir popüler kültür ürününü analize tabi tutabileceği gibi, James Joyce'un Ulysses'ini de analiz edebilecektir. Bu anlamda 'yüksek' ve 'alt' olarak anlaşılan sınırları bozmak ve söz konusu ayrıma dayalı hiyerarşileri yerinden etme amacı taşımaktadır. Bu, aynı zamanda belirli kültürel ürünlerin neden diğerlerine göre daha değerli kılındığına yönelik nedenleri inceleme gayesini de içinde barındırır. Edebiyat alanında kültürel çalışmalar, geleneksel olarak akademik ilginin dışında kalan mizah dergileri, kadın dergileri kovboy romanları ya da internet blogları gibi alanların da incelenmesi yönünde cesaretlendirmektedir. Bu çalışmada da kültürel eleştirinin toplumsal ve kuramsal boyutları kısaca ele alınmakta ve kültürel eleştirinin edebiyat incelemelerine olan katkısı üzerinde bir tartışma sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler

Kültürel eleştiri, edebiyat kuramları, sosyoloji

Kültürel çalışmalar, bütün kurumların, pratiklerin ve ürünlerin üretim, alımlama ve kültürel anlamlılık koşullarını analiz etmeye yönelik, göreceli olarak yakın zamanlarda ortaya çıkan ve hızla büyüyen disiplinler arası bir girişimdir. Sosyoloji içerisinde kültüre ve bilhassa kitle kültürüne yönelik olarak gerçekleştirilen eleştirel çalışmaların başlangıcı, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Frankfurt Okulu'nun çalışmalarına uzanır. Bu

dönemde kitle iletişim araçlarının güdümlenme ve propaganda araçları olarak kullanılabilir olmasının keşfi, araştırmacıları kitle kültürü ile ilgili sorgulamaya yöneltmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ise geleneksel sınıf yaklaşımından farklı olarak sosyal analizde kültürel aidiyetlerin ön plana çıkması ve cinsiyet, ırk, etnisite, din gibi çeşitli sosyal değişkenlere bağlı kültürel taleplerin artmasıyla birlikte, kültürün çeşitliliği ve özerkliği gibi kavramlar ön plana çıkmış, buna bağlı olarak kültüre yönelik analizler de 1980'li yıllardan itibaren artış göstermiştir.

Kültürel çalışmalar, tam olarak ne bir toplumsal ne de kitle iletişimi kuramıdır. Kültür endüstrileri ve onların izleyicileri arasındaki ilişkiyi yorumlama biçimleri, hem işlevselci görüşe hem de izleyiciye ve alımlamaya atfettikleri önem nedeniyle Frankfurt Okulu kuramcılarının tam karşısında konumlandırırmaktadır [1]. Kültürel eleştiri, disiplinler arası bir yaklaşım ile edebiyatı belirli bir ulusal ve kültürel geleneğin dışavurumu biçiminde dikkate almaktadır. Geleneksel edebiyat çalışmalarında kültür, edebiyatın 'arka planı' biçiminde dikkate alınır, önemlidir fakat metne yönelik olarak ikincil konumdadır. Kültürel eleştiride ise amaç, metin ve bağlamın birbiri ile yakın ilişkide olduğunu önererek metin ve bağlam arasındaki ayrımın doğruluğunu sorgulamak ve kültürü neyin oluşturduğuna ilişkin görülen yaygın kanıların eleştirisini sunmaktır [10].

Kültür kelimesi, çoğunlukla üst kültür ürünlerini akla getirmektedir. Kültürel eleştiri yaklaşımını benimseyen araştırmacılar ise öncelikli olarak bu ayrıma karşı bir mücadeleye girişirler. Buna göre kültürel eleştiri, toplumun genelinde kendine yer bulmuş herhangi bir popüler kültür ürününü analize tabi tutabileceği gibi, James Joyce'un Ulysses'ini de analiz edebilecektir. Bu anlamda

'yüksek' ve 'alt' olarak anlamlandırılan sınırları bozmak ve söz konusu ayrıma dayalı hiyerarşileri yerinden etme amacı taşımaktadır. Bu, aynı zamanda belirli kültürel ürünlerin neden diğerlerine göre daha değerli kılındığına yönelik nedenleri inceleme gayesini de içinde barındırır [11]. Edebiyat alanında kültürel çalışmalar, geleneksel olarak akademik ilginin dışında kalan mizah dergileri, kadın dergileri kovboy romanları ya da internet blogları gibi alanların da incelenmesi yönünde cesaretlendirmektedir [7].

Büyük Britanya başta olmak üzere bu eleştirilerin çoğu, sol ve Marksist bir yönelimi benimsenmektedir. Yüksek ve popüler kültür arasındaki ayrımın esasen politik ve toplum içindeki geleneksel sınıf yapılarının güçlendirilmesine yönelik olduğunu ileri sürerler. Kültürel çalışmaların kurucu babası Raymond Williams ile ilişkilendirilen bu politik yönelim, her zaman uyumlu bir biçimde ilerlemese de postyapısalcılık ile birleşmiştir [10]. Marksist bir toplum eleştirisinden hareketle yapısalcılık içinde dönüşen kültürel çalışmalar, tarihi reddeden ve toplumsal yaşamı söylemlere indirgeyen postyapısalcılık ve postmodernizme uzanan bir çizgide çalışmaktadır. Yapısalcılığın kültürel çalışmalar üzerinde en önemli etkisi, dilin kültürel ve toplumsal hayatı anlamada çok önemli olduğunun altını çizmesidir [3].

Büyük Britanya'da kültürel çalışmalar, Amerika'dakinden farklı olarak sosyoloji içinden değil, edebiyat çalışmaları içinden gelişmiştir. Kurucu metinleri ise Richard Hoggart'ın *The Uses of Literacy* (1957) ve Raymond Williams'ın *Communications* (1968) adlı eserleridir. Edebiyat çalışmaları içinde kitle iletişimine ilgi gösteren çalışmalar, F. R. Leavis'in 1920'lerdeki çalışmasından kökenlenirler. Bu çalışma, endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve kitle kültürünün geleneksel kültürel formları ve ilişkileri aşındırıcı etkisi üzerine odaklanır. Bu yüzden İngiliz kültürel çalışmaları, kapitalizm üzerine temellenen bir sorunsal içinde inşa edilmiştir. Edebiyat çalışmaları içindeki gelişme, geniş ölçüde tutucuydu. Endüstri öncesi toplumun varsayımsal üstün değerlerine ve yüksek kültür geleneğinin metin ve pratiklerini, kitle kültürünün değersizleştirici tahribatına karşı koruma gereksinimine vurgu yapıyordu.

Leavisci gelenek, aynı zamanda pozitivist sosyolojiye karşıt olan sosyo-kültürel değer ve anlamlarla yüklü bir ilgiyi ve detaylı metin analizine dayalı bir metodolojiyi miras bıraktı. Bu dönem bazı radikal öğretmenler, yüksek edebiyat geleneği metinlerinden ziyade işçi sınıfının beğenilerine pozitif değerler atfetmek ve dersliklerinde bunu işçi sınıfından öğrencilerin problemleri ve kültürel tüketimleri ile ilişkilendirmek yönünde bilinçli bir toplumsal eleştiri hareketi olarak kitle iletişim çalışmalarına yaklaşmak suretiyle bu geleneğe ilerici bir yön verdiler. 1960'larda Yeni Sol'un yükselişiyle birlikte İngiliz entelijensiyası arasında Marksizmin canlanması ile bu ilgiler, geç kapitalist toplumlarda ideolojinin doğası ve işlevine yönelik genel ilgilerle ve Frankfurt Okulu, Gramsci, Lukacs ve Sartre gibi önemli Batılı Marksist düşünürlerin yeniden keşfiyle birleşti. Bugün İngiliz kültürel çalışmaları, büyük ölçüde bu iki akımın birleşmesi tarafından şekillendirilmektedir [5].

Kültürel çalışmalara yön veren önemli isimlerden biri olarak Raymond Williams, erken dönem çalışmalarında belirli bir seçkin grubun müdahalesiyle oluşacak kültür anlayışının karşısında olmuştur. Williams'a göre bir kültür, yalnızca yüksek değerlerin aktarılmasını değil, aynı zamanda halkın gündelik kültürüne saygı ve buna açık olmayı da içermelidir [4]. Kültürel çalışmalar, sürekli değişen toplumsal koşullara uyum sağladığı için her zaman göz önünde bulundurulmuş bir alan olmuş ve çoğu zaman tartışma, anlaşmazlık ve müdahale ile şekillendirilmiştir. 1970'lerin sonunda sınıf merkezli kültürel çalışmalar, önce feministlerin, cinsiyetin önemi konusundaki ısrarlı tutumları; sonra da siyahi öğrencilerin, bu çalışmalarda ırksal meselenin göz ardı edildiğini vurgulamaları sonucunda şiddetle eleştirilmiştir. Bugün kültürel çalışmaları bu alanlardan gelen katkı olmadan düşünmek imkânsızdır [12].

Kültürel çalışmalar, vurguyu bağlama yöneltir ve metin merkezli bir analize karşıt durur. Erken dönem kültürel çalışmalar, öncelikli olarak edebiyat çalışmaları içinde yaygın biçimde bulunan kültür ve anlama ilişkin elitist anlayışlara karşı tepki olarak doğmuştur [8]. Kültürel eleştiri yönteminin kullanıldığı bir analizde bazı ön kabuller bulunmaktadır: dil, yapısal inşacı bir perspektif içinde ele alınır; gerçeklikler ve öznellikler dil aracılığıyla ve onun içinde inşa

edilmektedir; öznel, kendilerini ve yaşadıkları dünyayı dilin gündelik kullanımı içerisinde inşa ederler; bu süreçler aracılığıyla iktidar ilişkileri inşa edilir ya da yapıbozuma uğratılır; sosyal ve kültürel olarak adlandırılan olgu, benzer şekilde inşa edilmekte ya da yapıbozuma uğratılmaktadır; değişen anlatılar ya da hikâyelerin farklı şekilde anlatılması, sosyal dünyayı değiştirebilme potansiyeline sahiptir [13].

Kültürel çalışmalardaki kültür kavramı, estetik anlamdan çok siyasal anlamıyla tanımlanmaktadır. Konusu (nesnesi), dar anlamıyla estetik mükemmelliyet veya estetik, düşünsel ve ruhsal gelişim süreci olarak ifade edilen kültür değil, gündelik yaşamın konusu (text) ve uygulaması (practice) olarak anlaşılan kültürdür. Bu kültür anlayışı, her iki tanımlamayı da kapsayacak şekilde yüksek kültür ürünleri ile birlikte popüler kültür incelemelerini de içine alarak tanım darlıklarının ötesine geçmektedir. Kültürel eleştiri, siyasal açıdan ele aldığı kültürü, bir çatışma ve mücadele alanı olarak görür. Hall'e göre kültür, hem ittifak (razı olmak anlamında) hem de direnç arenasıdır, kısmen de olsa egemenliğin (hegemonya) ortaya çıktığı ve güvence altına alındığı yerdir. Kültür, ayrıca gündelik yaşamdaki toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretimi sürecinde anahtar bir rol oynar [12].

Edebiyatta herhangi bir metnin kültürel eleştiriye tabi tutulması, analizden farklı olarak metnin yorumlanması sürecini ifade etmektedir. Yorumlama ise sosyal teoriye ilişkin belirli alanlarda ortaya çıkan kavramlar aracılığıyla metnin çözümlenmesidir. Buna göre metin, yukarıda belirtilen iktidar alanları doğrultusunda psikanaliz, Marksizm, postkolonicilik, postmodernizm, feminizm gibi farklı bilimsel uğraşlara göre yorumlanır ve birçok farklı bakış açısı, kendi kavramsal çerçevesi içinde metni aydınlatmaya çalışır. Metin, tek bir yaklaşımla incelenileceği gibi, yorumlama, farklı yaklaşımların bir arada kullanılmasıyla da gerçekleştirilebilmektedir [2].

Kültürel eleştiride ideoloji, araştırmalarda kullanılan temel kavram olarak karşımıza çıkar. Hall, kültürel alandaki ideolojik mücadele sürecini açıklayabilmek amacıyla, Gramsci'nin hegemonya kavramı çerçevesi içinde telaffuz kuramını geliştirdi. Buna göre kültürel konu ve uygulamalar, dil üretimindeki niyete bağlı olarak tek sefere dair

ve tüm kullanımlar için garanti edilen bir anlamla kayda geçirilmezler; anlam, her zaman telaffuz eyleminin bir sonucudur. Bu sürece telaffuz denmesinin nedeni, anlamın ifade edilmesinin zorunluluğudur. Ancak bu ifade ediş, belirli bir tez ve söylem içerisindeki belirli bir bağlam ve belirli bir tarihsel anda gerçekleştirilmelidir. Bu açıdan ifade, her zaman bağlamla ilintilidir ve onun tarafından koşullandırılır. Buna bağlı olarak toplumsal bir üretim biçiminde dikkate alınan anlam, aynı zamanda potansiyel bir çatışma sahasıdır. Bu nedenle kültürel çalışmalar için kültür alanı, hem ideolojik mücadelenin yapıldığı, hem birleşme ve direnişlerin olduğu, hem de egemenliğin kazanılıp kaybedildiği geniş bir alandır [12].

Kültürel eleştirinin edebiyat incelemelerinde kullandığı yaklaşımlardan biri de odağı metinden izleyiciye kaydıran alımlama estetiğidir. İlk başlarda anlamı yalnızca metinde ve yazarın niyetinde arayan hermeneutik yaklaşımlar, metnin var olabilmesi için okura ait anlamlandırmanın da yazar kadar önem taşıdığına anlaşılmasıyla okura odaklanmıştır. Alımlama, okurun metne ilişkin yorumlarına, okumalarına, algılarına ya da kavrayışlarına işaret eden genel bir kavramdır. Alımlama analizi ise metnin ürettiği anlam ile izleyicilerin ürettiği anlam arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir. Alımlama araştırmalarının amacına ulaşabilmesi için metnin çözümlenmesinin yapılması, izleyici tepkisinin ölçülmesi ve son olarak da metin ile izleyici tepkisi arasındaki ilişkinin ortaya konması gerekmektedir [6]. Buna bağlı olarak alımlama estetiği, yazar ile onun manevi dünyasını değil, edebi eser ile onunla ilgi kuran, onu kavrayan ve alımlayan arasında ortaya çıkan etkileşimi, edebi eserin alımlayıcı tarafından hangi toplumsal ve kültürel koşullar altında kavrandığını, bu kavramanın tarzlarını ve bu kavramadan doğan sonuçları - kültürel anlamlandırma ve yeniden üretim - araştırır.

Okuyucu ve kültürel metin arasındaki ilişki, birçok yönden faal ve üreticidir. Bir metnin anlamı, diğerlerinden bağımsız olarak kullanıma hazır bir takım şifrelerle verilmez. Metin, zaten kendi içerisinde olan asıl anlamını ve politikasını bir anda dışa vurmaz ve hiçbir metin, etkilerinin ne olabileceği konusunda garanti veremez. İnsanlar, bir metni okurken yalnızca anlamaya çalışmakla yetinmez, aynı zamanda metne, kendi hayatlarına, deneyimlerine, ihtiyaç ve isteklerine uygun

anlamlar yüklemeye çalışırlar. Bu nedenle aynı metin farklı insanlar için farklı anlamlar ifade edecektir ki bu da metnin nasıl yorumlandığına bağlıdır. Her insan, farklı ihtiyaçlara sahip olduğu gibi farklı yorumlama kaynaklarına da sahiptir. Bir metin, ancak kendi okuyucusunun deneyim ve yaşam koşulları içerisinde bir anlam ifade eder. Bununla birlikte bir diğer önemli nokta da metnin zamanla nasıl kullanılmaları gerektiğini ve hangi işlevleri yerine getirebileceklerini göstermemeleridir. Farklı insanlar için farklı koşullarda, farklı anlamlara sahip olabilirler. Bir metnin kullanımı, yorumlanması ve okuyucu tarafından algılanan işlevleri, okuyucunun kendini ve dünyayı anlamak ve kendisi için daha iyi bir dünya yaratmak uğruna verdiği mücadele ile ilişkilidir [12].

Sonuç olarak kültürel eleştirinin ilgilendiği başlıca soruların şunlar olduğunu söyleyebiliriz:

1. Edebi metinde geçen kişi ve olayların gerçek/güncel yaşamla ilişkileri neler olabilir? Metinde verilenler gerçek yaşamda var olanlar arasından seçilerek işlenmiş olabilir mi?

2. Yazarın yazdıkları toplumsal yaşamla nasıl ilişkilendirilebilir? Edebi metin, diğer bir deyişle, toplumsal olanı gösteren ya da toplumsal olana göndermelerde bulunan bir yapı mıdır?

3. Edebi metinlerin güncel siyasetle ilişkileri neler olabilir?

4. Edebi metnin yazıldığı dönemde yaşanmış bulunan tarihsel, siyasi ya da toplumsal olaylar metinde ne şekilde görünmektedir? Gerçek yaşamdaki olay ve kişilerin metindeki izleri nelerdir?

5. Edebi metni toplumda yer edinmiş söylemleri (discourse) ya da pratikleri incelemede nasıl kullanabiliriz?

6. Edebi metinlerin toplumun susturulan ya da sessizleştirilen kişileri ortaya çıkarmadaki rolü nedir?

Benk'e göre bir yazarın yaşamıyla yazdığı edebi metinler arasındaki ilişkiyi inceleyerek dış dünyayı nesnel olarak anlamaya çalışmak hatalı, edebi metinlere bir sosyolog gözüyle bakmak mümkünse

de sonuçta edebi bir metinden çıkan anlam, metin her ne ölçüde halkla etkileşim içinde olursa olsun, onu inceleyenin kendi gözlerinden aksedenle sınırlı kalmaktadır [14]. Dolayısıyla kültürel eleştirinin, bir anlamda, eleştirenin metin ve toplumsal olanla kurduğu özel bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, kültürel eleştiri yoluyla edebi metinleri anlamlandırmak hem bireysel hem de toplumsal bir ürün ve hareket alanı olan edebi metinleri yine bireysel ve de toplumsal olanla yeniden anlamlandırmak, toplumsal işleyiş ve değişimi edebiyatla ilişkilendirerek incelemek demektir diyebiliriz.

Kaynaklar

- [1] Aydın, O. Ş. (2007). Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (11), 119-131.
- [2] Berger, A. A. (1995). *Cultural Criticism: A Primer of Key Concepts*. California: Sage Publications.
- [3] Dağtaş, B. (1999). İngiliz Kültürel Çalışmaları'nda İdeoloji. *Kurgu Dergisi* (16), 335-357.
- [4] Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [5] Garnham, N. (2001). Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru. *Praksis* (4), 126-143.
- [6] Hoijer, B. (2005). İzleyicilerin Televizyon Programlarını Alımlayışı: Kuramsal ve Metodolojik Değerlendirmeler. In Ş. Yavuz, *Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- [7] Jarvis, B. (2011). Cultural Studies. In J. Wolfreys, *The English Literature Companion*, 321-324. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- [8] Kovala, U. (2002). Cultural Studies and Cultural Textual Analysis. *CLCWeb*, 1-7.
- [9] Mutlu, E. (2006). Popüler Kültürü Eleştirmek. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 11-42.
- [10] Quinn, E. (2006). A Dictionary of Literary and Thematic Terms. New York: Facts on File.
- [11] Smith, J. M., & Murfin, R. C. (n.d.). *What is Cultural Criticism?* Retrieved Mayıs 28, 2016, from USASK: <https://www.usask.ca/english/frank/cultint.htm>
- [12] Storey, J. (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları: Kuramlar ve Metotlar*. (K. Kardeşin, Trans.) İstanbul: Babil Yayınları.
- [13] Threadgold, T. (2003). Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures. *Linguistik Online* (14).
- [14] Aksu, N. (2003). Adnan Benk ve Türkiye'de modern edebiyat eleştirisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.